

УДК 811.111

Р. В. Миленкова, канд. пед. наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Української академії банківської справи

ЮРИДИЧНА ФРАЗЕОЛОГІЯ ЛАТИНСЬКОЇ ЕТИМОЛОГІЇ В ТЕРМІНОСИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ НАУКИ

У статті аналізуються особливості запозичення та вживання юридичної лексики латинського походження. Висвітлюється вплив латинських лексем на терміносистему сучасної юриспруденції. Розглянуто основні типи фразеологічних одиниць. Особлива увага приділена джерелам походження та функціям латинської фразеології в національній терміносистемі.

Ключові слова: юридична фразеологія, терміносистема права, семантика, етимологія, запозичення, функціонування.

Постановка проблеми. Дослідження впливу фразеологічних одиниць латинської етимології на мову сучасної правової системи є важливим для коректного функціонування юридичної терміносистеми, адже її розвиток в Україні (процес нормотворення, мовленнєва культура фахівців, упровадження усталених стандартів юридичної термінології на рівні держави) має ряд недоліків, як то непослідовне вживання термінологічних одиниць, порушення мовної цілісності текстів, калькування російських конструкцій, невдалу синонімію, брак адекватних юридичних понять тощо.

Актуальним у галузі юрислінгвістики є фіксація дефініцій лексем латинської етимології та концептів Римського права з огляду їх співвіднесення з сучасним юридичним термінотворенням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості функціонування галузевих терміно-логій розкриваються в працях дослідників В. Виноградова, Т. Кияка, В. Лейчика, Т. Панько, А. Реформатського, Д. Ушакова, Ф. Циткіної та ін. Термінологію як об'єкт лінгвістичних досліджень вивчали М. Вербенец, І. Гумовська, О. Минзак, П. Давидов, Т. Заплатіна, Є. Скороходько. Специфіку юридичної терміносистеми досліджували О. Александров, Н. Артикуца, Т. Губаєва, А. Ляшук, Г. Проценко, В. Стовпець, О. Стовпець, К. Трихліб, О. Яранцева, Н. Яцишин та інші.

Невирішені раніше частини проблеми. Становлення і виділення окремої мовознавчої галузі – юридичної лінгвістики, у межах якої зосереджені нині наукові розробки

актуальних проблем юридичної термінології, вимагає спів-віднесення юридичної фразеології латинської етимології з вимогами сучасної правової терміно-системи.

Метою статті є аналіз взаємозв'язку етимо-логії фразеологічних одиниць та їх сучасної семантики з огляду на механізми формування та функціонування сучасної юридичної терміно-системи. Мета дослідження реалізується через завдання: розкрити сутність понять, категорій та окремих концептів правознавства латинської етимології щодо відповідності смислового навантаження сучасному рівню правової науки; описати джерела та функції застосування юридичної фразеології задля вирішення низки актуальних прикладних завдань у сфері правотворчості і правозастосування, таких як лінгвістичне забезпечення законодавчої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що латинська мова протягом століть залишається головним джерелом наукового терміноутворення. На думку Я Боровського, наука за самою своєю природою інтернаціональна, і для неї наявність поряд з національними мовами єдиної мови, яка служить цілям міжнародного спілкування, є благотворним фактором. Тому цілком зрозуміло, що латинська зберігала своє значення і тоді, коли національні мови Європи, запозичуючи латинську та латинізовано-грецьку лексику, стали ефективними знаряддями наукової творчості. Відтоді, як латинська мова разом із розпадом Римської імперії втрачає своїх носіїв, – адже на теренах колишньої могутньої держави формуються самостійні мови, головним джерелом яких є латина, – їй залишається роль мови міжнародного спілкування, яка поступово трансформується у роль мови міжнародного терміноутворення [1, с. 71]. Приклади загальнонаукового термінологічного ряду відомі: «термін» від *termino* – ви-значати межі, «документ» від *documentum* – приклад, «аргумент» від *argumentum* – розповідь, опис, «календар» від *calendarium* – календар, «градус» від *gradus* – крок, ступінь, градус, «екземпляр» від *exemplum* – проба, зразок, «номен-клатура» від *nomenclatura* – список, «прогрес» від *progresso* – йти вперед тощо. Ці ж лексеми з виокремленням юриспруденції набувають іншої специфіки: *calendarium* – опис майна, майнового стану; *documentum* – свідоцтво, доказ; *argumentum* – наочний доказ; *exemplum* – прецедент тощо.

Аналіз доводить, що найбільше запозичень в українській юрислінгвістиці – це латинізми. Латинізми є однією з основних ознак законодавчих текстів. Багато латинізмів – адвокат (*advocatus*), алібі (*alibi*), атестація (*atestatio*), апеляція (*appellatio*), афект (*affectus*), вето (*veto*), консти-туція (*constitutio*), кримінологія (*crimen*), міліція (*militia*), нотаріус (*notarius*), резолюція (*resolutio*) юстиція (*iustitia*), юриспруденція (*iurisprudencia*) тощо – настільки міцно ввійшли до складу сучасної правничої термінології, що сприймаються носіями як українська лексика, адже реціповані разом зі значенням предмета чи поняття.

Досліджуючи сучасну терміносистему як історично сформовану сукупність термінів, зазначаємо, що сучасна українська юридична термінологія – це складна, широко розгалужена, відкрита, динамічна система найменувань правових явищ, понять, інститутів, категорій. Вона ієрархічно структурована на підсистеми (галузі, під-галузі) і групи термінів (родо-видові, синонімічні) на основі логіко-семантичних зв'язків між поняттями. Зазначена система має ядро (основний термінологічно-правовий фонд) і периферію (суміжні з правом ділянки), в яких під впливом екстралінгвістичних і власне мовних чинників постійно відбуваються певні лексико-семантичні зміни, процеси термінологізації і детермінологізації.

Під терміносистемою розуміємо сукупність термінів, співвідносних з професійною сферою юридичної діяльності та пов'язаних один з одним на понятійному, лексико-семантичному, словотворчому та граматичному рівнях. Особливість юридичної термінології порівняно з іншими термінологічними системами виявляється в особливостях словотворчих моделей, у характерному для неї співвідношенні іншомовних та національних елементів, у специфіці її становлення і розвитку та існування в термінологічному полі юридичної науки [10].

Складові юридичної терміносистеми можна поділити на консубстанціональні та галузеві. Консубстанціональні терміни – це лексичні одиниці, що зустрічаються як у повсякденному (міжгалузевому), так і професійному мовленні (вузькофаховому), наприклад, *persona (non) grata*; галузеві терміни – терміни, властиві певній галузі знання, наприклад, *actio in personam*.

Термінологічні сполучення складаються із стрижневого і залежних (атрибутивних) компонентів, які уточнюють, конкретизують значення основного терміну (*ius familiaris* – сімейне право). Вони мають достатньо високий класифікаційний потенціал, виділяючи позначуване з ряду аналогічного за диференційними або додатковими ознаками і здійснюючи систематизацію понять за родо-видовим принципом [6]. Наприклад, родова назва – кодекс (*codex*), видова характеристика – кодекс цивільний (*codex iuris civilis*), кримінальний (*codex iuris criminalis*), сімейний (*codex iuris familiaris*).

Нині латинська юридична термінологія надає можливість розуміння сучасних процесуальних виразів (*actio intenditur* – висувається позов, *causam dicere*, – захищатися на суді, *libellus appellationis* – апеляційна скарга тощо) та принципів, за якими працювали юристи. Адже, як відомо, діяльність римських юристів мала три основних напрямки:

- *respondere* – консультувати (відповіді на запитання приватних осіб з приводу різних юридичних сумнівів);

- *cavere* – складати й оформляти письмові документи (вироблення найкращих формул для різних юридичних актів (договори, заповіти тощо), тобто допомога приватним особам у здійсненні договорів);

- *agere* – керувати процесуальними діями сторін (надання порад щодо подання позовів та процесуального ведення справи).

Слід звертати увагу на те, що в основі кожного з термінів міститься відповідне поняття, категорія правознавства, яку важко визначити іншим словом так, щоб воно могло точно передати зміст потрібного латинського терміну. Цією проблемою зумовлена дискусія щодо застосування лексем «кримінальний» чи «карний» у нормативних актах українського законодавства. «Кримінальний» (*criminalis*) в семантичній структурі має етимологічно виявлені домінуючі семи «злочин, злочинний, злочин, судовий» і, як наслідок злочину, «кара, карний» (*Crimen capitale* – кримінальний злочин.). Таким чином, у російській юрислінгвістиці з'являється «уголовный» – від *capitalis* – головний, пов'язаний з покаранням відокремленням голови. В той час, як в латині існувала окрема сема «роеналіс» – карний, той що карається (*Nullum crimen, nulla poena sine lege*. Не існує ні злочину, ні покарання, якщо вони не передбачені в законах).

Серед ряду фразеологічних одиниць окремо привертає до себе увагу поняття юридичного кліше, оскільки воно близьке до поняття юридичного терміну, але визначається повторюваністю в офіційному мовленні: *audire querelam* – вислухати скаргу; *capitalis plegius* – головний поручитель; *casus delicti* – випадок правопорушення; *cautio iudicatum solvi* – забезпечення виконання судового рішення тощо. Характерною ознакою юридичної терміносистеми є також використання стандартних применникових конструкцій (словосполучень із применником): *de lege lata* – з точки зору чинного закону; *de facto* – де-факто, фактично, за фактом та ін.

Найпоширеніші терміни та усталені словосполучення – інтернаціоналізми – вживаються без перекладу і передаються за допомогою транслітерації: де-факто (*de facto*), де-юре (*de iure*), персона грата (*persona grata*), апіорі (*a priori*), пост фактум (*post factum*) тощо.

Але найбільш значною мірою сучасна українська терміносистема ґрунтується на утворенні юридичних термінів на основі поєднання національних та запозичених термінів і терміноелементів (експертний висновок (*expertus*), імунітет свідка (*im-munis*), кримінально-виконавче право (*criminalis*) [10].

Проте особливу зацікавленість юрислінгвістики викликає вплив на сучасну терміносистему латинської фразеології. З огляду на риторичну обумовленість Стародавнього Риму, саме фразеологія стає джерелом формулювання постулатів права.

Хоча у сучасному мовознавстві не існує загальноприйнятого визначення фразеологічної одиниці, як і чіткого розмежування між терміном і фразеологізмом, найбільш прийнятним уявляється функціональний підхід, згідно якого основною функцією терміну є номінативна функція, тим часом як фразеологізм характеризується переважно функцією переосмислення, семантичного перетворення, що приводить до втрати самостійності його синтаксичними компонентами. Інакше кажучи компоненти вільно сформованого висловлювання стають нерозкладними і включають при цьому термін до свого складу як головний структурний компонент [9].

Фразеологізми узагальнено можна поділити на фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення.

Фразеологічні зрощення – це семантично неподільні фразеологічні одиниці, значення яких не впливає зі значень їх компонентів (*status quo*).

Фразеологічні єдності – це семантично неподільні фразеологічні одиниці, цілісне значення яких умотивоване значенням їх компонентів і виникає внаслідок узагальненого переносного значення вільного словосполучення (*Elephantum ex Musca facis*).

Фразеологічні сполучення – це звороти, в яких самостійне значення кожного слова є абсолютно чітким, але один із компонентів має зв'язане значення (*elegantia iuris; ex nuda pollicitatione; festinatio iustitiae; silent leges*).

Джерелами утворення фразеологічних зворотів у галузі права узагальнено вважаються такі:

- жива розмовна (вульгарна) мова, зокрема приказки, прислів'я (*Occasio facit furem* – не спокушай злодія; вираз-застереження, що закликає до пильності, нагадує, що не слід створювати ситуацій, які схиляють людину до недозволених, небажаних вчинків.);

- професійна юридична діяльність (*De lege lata* – з точки зору чинного закону; *Delictum omissionis* – правопорушення, що полягає у бездіяльності недогляді; *Furtum manifestum* – крадіжка з речовим доказом, при якій злодій спійманий на гарячому);

- загально-наукова діяльність (*Quod erat demonstrandum* – що й треба було довести – математик Евклід закінчував свої доведення. У сучасній науці вживають скорочену форму *Q. e. d.* (*q. e. d.*); *Factum probandum* – факт, який треба довести; *Ipsa facto* – У силу самого факту);

- вислови Біблійного походження, або ті, авторство яких посилається на Біблію (*Testis unus, testis nullus* – Один свідок – не свідок: «Не стане один свідок для всякої провини і для всякого гріха, – у кожному гріху, що згрішить, на слова двох свідків відбудеться справа» (19:15); в Євангелії від св. Матвія: «А коли не послухає він, то візьми з собою ще одного чи двох, щоб справа всіляка ствердилась устами двох чи трьох свідків»

(18:16); у Другому посланні св. Апостола Павла до коринфян: «Кожна справа хай станеться вироком двох чи трьох свідків»);

- антична література (*Summum ius summa iniuria* – найвищий (найдосконаліший) закон – це водночас найбільша несправедливість Афоризм Цицерону і зафіксований у морально-етичному творі «Про обов'язки» («*De officiis*», I, 10, 33). Автор вказує, на те, що право, доведене до абсурду (*ad absurdum*), перестає бути таким і призводить до несправедливості);

- цитати відомих діячів права (*Ibi potest valere populus, ubi leges valent.* – Там може мати силу народ, де мають силу закони (Публілій Сір); *Legibus omnes servimus, ut liberi esse possimus.* – Ми всі служимо законам, щоб бути вільними (Цицерон); *Nulla lex satis commoda omnibus est.* – Не існує такого закону, котрий був би зручним для всіх (Катон)).

Розглянемо юридичні прислів'я – силогізми з точки зору логіки юридичного мислення. Вони являють собою речення на зразок: *Ignorantia non est argumentum* – Невігластво не звільняє від відповідальності; *Nullum crimen, nulla poena sine lege* – Не існує ні злочину, ні покарання без за-кону. *Lex retro non agit* – Закон зворотньої сили не має. За функцією такі фразеологізми й силогізми не тільки виступають беззаперечними постулатами, але й забарвлюють мову юриста неперевершеними засобами аргументації.

Фразеологія латинської етимології реалізує в сучасних європейських мовах поліфункціональність правничої мови, яка розкривається у специфічному наборі функцій:

1) номінативна (називання правових реалій і понять: *Iustitia regnorum fundamentum* – правосуддя – основа держави (англ. *Justice... the basis of a state*; нім. *Die Justiz ist der Grund des Staates*);

2) гносеологічна (знаряддя й спосіб правового пізнання, оволодіння суспільно-правовим досвідом: *Tantum possumus, quantum scimus* – Ми можемо стільки, скільки знаємо (англ. *We can as much as we know*). *Sapientia magis auro desideranda* – Знань більше треба бажати, ніж золота. (англ. *Wisdom is preferable to gold* – Знань більше треба бажати, ніж золота.);

3) аксіологічна (правової та морально-етичної оцінки: *Maledictus, qui pervertit iudicium* – проклятий (хай буде), хто перекручує право... (англ. *he that distorts the law will be damned*; нім. *verfluchtet sei, wer das Recht verdreht*);

4) комунікативна (фразеологія професійного спілкування та процесуальні вирази: *Ceteris paribus* – за інших рівних умов (англ. *other things being equal*; нім. *unter sonst gleichen Umständen*). *Salvo iure* – зі збереженням права (англ. *with right given*; нім. *mit erhaltenem Recht*). *Ultima ratio* – найпереконливіший, вирішальний доказ; крайні заходи (англ. *the last argument*; нім. *das letzte Mittel*);

5) регулювальна (правове регулювання поведінки та суспільних відносин через волевиявлення суб'єкта права: *Audiatur et altera pars* – нехай буде вислухана також інша (протилежна) сторона (англ. *the other side must be listened to*; нім. *auch die Gegenpartei soll gehört werden*);

6) культурна (збереження й передачі етики, знання та правової культури: *Consortium omnis vitae* – співдружність, порозуміння на все життя, консорціум (англ. *concord for life*; нім. *Einvernehmen / Eintracht für das ganze Leben*). Вираз є назвою церковної настанови молодому подружжю. У Посланні св. Апостола Павла до ефесян сказано: «... поведіться в любові, як і Христос полюбив вас... А розпуста та нечисть усяка й зажерливість нехай навіть не згадується поміж вами, як личить святим» (5:2-3) [3]);

7) виховна (вплив на правосвідомість, правове виховання: *Arte et humanitate, labore et scientia* – мистецтвом і людинолюбством, працею і знанням (англ. *art and humanity, work and knowledge*);

8) естетична (однозначність, лаконічність, нормативність, мовностилістична довершеність правового акту як еталонні якості юридичного тексту: *Legem brevem esse oportet* – закон має бу-ти коротким (англ. *the law must be short*; нім. *das Gesetz muss kurz sein*) [3]).

Висновки. Латинська фразеологія виступає системоформувальним фактором сучасної юрислінгвістики і опанування нею допомагає на теоретичному рівні осмислювати питання юридичної практики, коректно наповнювати юридичну терміносистему.

Джерелами утворення фразеологічних зворотів у галузі права узагальнено вважаються такі: жива розмовна (вульгарна) латинська мова, професійна юридична діяльність, загально-наукова діяльність, Біблія, антична література та цитати відомих діячів права.

Поліфункціональність юридичної термінології історично розкривається через застосування фразеології латинської етимології у таких функціях як: номінативна, гносеологічна, аксіологічна, комунікативна, регулювальна, культурна, виховна та естетична.

Однією з найбільших проблем функціонування юридичної фразеології латинської етимології в сучасній юрислінгвістиці є співвіднесення запозичених разом з лексевою концептосфер та їх адаптація до вимог сучасної терміносистеми.

Список літератури

1. Боровский Я. М. Латинский язык как международный язык науки (к истории вопроса) / Я. М. Боровский // Проблемы международного вспомогательного языка. – М., 1991. – С. 70–76.
2. Іващенко В. Кримінальний кодекс України – Карний кодекс України//Кримінально-процесуальний кодекс України – Карно-процесуальний кодекс України / В. Іващенко, М. Василькова // Термінологічний вісник. – 2013. – Вип. 2(2). – С. 185–186.
3. Латинська фразеологія: Словник-довідник / авт.-уклад. П.І. Осипов. – К. : Академвидав, 2009. – 344 с.
4. Ляшук А. Семантична структура юридичних термінів української та англійської мов : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / А. М. Ляшук ; Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2007. – 22 с.
5. Миленкова Р. В. Дидактико-методологічний аналіз проблем викладання курсу латинської мови на юридич-них факультетах ВНЗ / Р. В. Миленкова // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2012. – № 1(6). – С. 16–20.
6. Стовпець В. Г. Першоджерела римського цивільного права як класичний елемент юридичної вченості / В. Г. Стовпець, О. В. Стовпець // Актуальні проблеми держави і права. 2012. – Вип. 64. – С. 299–304. [Елек-тронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apdp.in.ua/v64/42.pdf>.
7. Тарасова Г. М. Відносно тенденцій формування латинської юридичної фразеології / Г. М. Тарасова // Акту-альні проблеми держави і права. – 2007. – Вип. 34. – С. 352–357 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apdp.in.ua/v34/66.pdf>.
8. Чурсіна Л. Навчання юридичної фразеології на заняттях з французької мови / Л. Чурсіна [Електронний ре-сурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/24_NPM_2010/Philologia/71339.doc.htm.
9. Яцишин Н. П. Юридична термінологія як об’єкт мовознавчих досліджень / Н. П. Яцишин // Науковий віс-ник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Розділ II. Термінознавство. – 2011. – № 6 (ч. 2). – С. 219–222.

Отримано 30.11.2015

Аннотация

В статье анализируются особенности заимствования и употребления юридической лексики латинского происхождения. Освещается влияние латинских лексем на терминосистему современной юриспруденции. Рассмотрены основные типы фразеологических единиц. Особое внимание уделено источникам происхождения и функциям латинской фразеологии в национальной терминосистеме.

Summary

The borrowing and use of legal vocabulary of the Latin origin are analyzed in the article. Influence of the Latin lexemes on term system of modern law is lightened up. The basic types of phraseology units are considered. The special attention is given to the sources of origin and functions of Latin phraseology in national term system.